

Magony Imre

Kőbe vésve emlékül, hogy megmaradjon

Saxa loquuntur. A kövek beszélnek. Elsősorban építőjükről és az adott korról, de beszélnek arról is, hogy mit tartottak a kortársak érdemesnek arra, hogy fennmaradjon az utókor számára. Székesfehérvárt, a fővárostól két napi járásra lévő várost, a reformkorban gyorskocsijáráttal, háromszori megállással, 7–8 óra alatt érték el. Székesfehérvárt már a kortársak is történelmi fővárosként ismerték, köztudott volt, hogy itt koronázták és temették el a királyainkat. A belváros girbegurba utcáiban, melyek híven követik a középkori nyomvonalakat, a polgárházak többsége a barokk kor hangulatát idézi. A templomtornyok, mint általában másutt is, itt is már messziről támpontot adtak az utazónak. Egy torony sziluettje azonban eltért a többiétől – egy korábbi korszakról tanúskodott. A belváros Fő utcáján álló Budai kaputorony volt ez, amely még a török időkben, a régi Budai kapu elbontása után épült és 1647 júliusára készült el. A Budáról vagy Bécsből a városba érkező idegenek láthatták tehát a kaputoronyt, melyről Evlia Cselebi török utazó is írt: *a Budai kapu, mely északkeletre néz, négyszeres, téglaboltozatú, girbe-görbe sikátorú, erős, új vaskapu. E kapu fölött levő toronyban egy fából készült kioszk van szórakozási helyül; az öreg emberek ott szoktak barátságosan beszélgetni.* 1810-től a kaputorony falán egy vörösmárvány tábla arra emlékeztette a járókelőt, hogy 1809-ben József nádor is itt járt, hogy megszemlélje a Napóleon hadai ellen felkelt nemesi sereget. A tábla latin nyelvű felirata magyarul így hangzik: *I. Ferenc, Ausztria örökös felséges császára és Magyarország apostoli királya idejében a Székesfehérvárral határos mezőkön összegyűlt 15 ezer főnyi fölkelő nemes lovasságot József ausztriai főherceg, a legjobb királynak legjobb testvére, Magyarország nádora 1809. november 15., 16. és 17-én megszemlélvén, Székesfehérvár tanácsa és közönsége a városnak ezen kapuját, minthogy szűk volta miatt a közlekedők tömegét zavarta, két ház megvétele és lerombolása után bővítette, s elhatározta, hogy a régen Budainak nevezett kaput emlékül Nádor kapunak nevezi. 1810.* Az emléktábla a kaputorony 1872-es elbontása után a városmajorban kallódott, majd a múzeumba, végül a szemináriumi templom falára került. Az alatta lévő magyarázó táblán a következő olvasható: *Székesfehérvár leomlott ősi várának Budai tornyát díszítette ez az emléktábla, a Nádor és Várkapu utcák találkozásánál. József nádor seregszemléjének emlékét örökíti meg, amelyet 1809-ben tartott a hadrakelt nemesség felett és arra is emlékeztet, hogy a várfal lebontásával ez évben nyitották meg a Fő utcát és nevezték el Nádor utcának. A táblát e helyre 1935-ben helyezték.*¹

¹ Magony Imre: Székesfehérvár szobrai 3. kiad. – Székesfehérvár, 2016. 176.

A Budai kapu tornya, Aujedszky Adolf vízfestménye, 1870
Az akkor már használaton kívül álló kapu oldalán jól látszik az emléktábla.
Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

A Budai kaputól néhány lépésnyire áll az a Fekete Sas fogadó, amit két, még a 17. század közepén épült ház többszöri átépítésével és bővítésével 1807 és 1812 között alakítottak ki. A két épület egyikében, a régészeti feltárások tanúsága szerint, már a kezdetektől fogva működött egy borkimérés, illetve vendéglő. 1654-ben a városban két vendégfogadó állt az idelátogatók rendelkezésére, tíz évvel később, Evlia Cselebi török utazó már három fogadóról tud, melyek közül az egyik minden bizonnyal a Fekete Sas volt. 1701 decemberében ugyanis e fogadó vendéglőse, mint szomszéd, evőeszközöket adott kölcsön a jezsuiták egyik rendezvényéhez. A 18-19. század folyamán az épületet, ahol szálloda, étterem, kávéház és külön táncterem várta a vendégeket, a tulajdonosai többnyire bérbe adták. A Fekete Sas fogadó adott otthont a város legjelentősebb politikai, társadalmi, kulturális és egyesületi rendezvényeinek. A táncmulatságok, álarcosbálok rendezése nemcsak a fogadó népszerűségét növelte, de a bevételeket is.

A 19. század elejére már olyan tradíciókkal rendelkezett, hogy amikor 1825-ben a város utcáit és telkeit lajstromozták, és 1826-ban a házakat számmal látták el, a fogadó utcáját Sas utcaként vették nyilvántartásba. Az épület timpanonjában látható, feltehetően 1812 körül elhelyezett sas, a XVIII. század óta a fogadó jelképe.²

A város legrégebbi, a hagyomány által leginkább megszentelt főterének építészeti arculatát ma is meghatározza a Püspöki Palota impozáns tömege, amelynek építésére, röviddel a püspökség alapítása után, 1780 táján, az új püspök, Székesfehérvár szülötte, Séllyei Nagy Ignác adott megbízást, helyét az ekkor romjaiban még létező bazilika maradványai felett jelölték ki. Valószínűleg külföldről kapott tervek alapján, 1780 és 1803 között, helyi építőmesterek, köztük Feigs Ferenc Antal és Rieder Jakab közreműködésével épült. Séllyei Nagy Ignác utóda, Milassin Miklós (1736–1811) püspök a palota építésének befejezése érdekében kőbányaként használta a bazilika maradványait. A püspök, aki korábban ferences rendi szerzetes volt, nem sokkal később tábori főpap, majd József császár gyóntatója lett. 1790. január 19-én nyerte el a fehérvári püspöki széket. Bőkezűségének és hazafiságának bizonyítéka volt, hogy jelentős összeggel járult hozzá nemcsak a püspöki palota építési költségeihez, hanem a papi otthon létrehozásához is. A napóleoni háború idején a nemesi felkelést is támogatta adományaival.³

A késő barokk palota szobrait, homlokzatának plasztikai díszait Andreas Fligl (1744–1816) kőfaragó készítette 1800 körül. A timpanonban Milassin Miklós püspök címere, két oldalán egy-egy fekvő, allegorikus kőszobor, az oldalrizalitok baluszteres oromzatán két puttópár szobra látható. A déli oromcsoport a második világháborúban megsemmisült, rekonstrukciója az 1983. évi felújításkor készült el.⁴

² Siklósi Gyula: A fehérvári újabb királyi palota és környéke, a középkori Buda utca (Ady Endre utca). – Székesfehérvár: Siklósi Gyula Várostörténeti Kutatóközpont, 2019. 83-93., Fontana Eszter – Siklósi Gyula: A Fekete Sas fogadó építésének története. – In.: A Fekete Sas fogadó és kávéház évszázadai. / Csutiné Schleer Erzsébet, Fontana Eszter, Gergely Anna et al. 31–39. (Megjelenés alatt.)

³ Lausmann Gyula: Székesfehérvár története III. Közlemények Székesfehérvár történetéből. – Székesfehérvár: Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, 1998. 6.

⁴ Entz Géza (szerk.): Magyarország műemlékei. Székesfehérvár. Budapest, 2009. 180.; Magony, 140.

Püspöki Palota, 1780–1803

Milassin Miklós püspök címere, timpanon

Allegorikus kőszobrok a timpanonon

Két puttópár az oromzaton

A palota szomszédságában, a Bástyá utcában áll Andreas Fligl egykori lakóháza, amelynek falán ma is látható Fligl mesterségének allegorikus, kőbe vésett ábrázolása. Az épület kapuja fölötti homokkő dombormű jobb és bal sarkában ovális címerpajzsok vannak. A jobb oldali címerben az 1793-as évszám az építés évét jelzi. Legfelül a szárnyas Merkur, az istenek követe, az utazók, a kereskedők és a művészek védelmezője látható, aki jelképével, a hírnöki pálcával az alsó mezőben elhelyezett jelenetekre mutat. A bal oldalon két puttó egy az antik világra utaló oszlopos bejárat előtt egy indás faragást szemlél. A kompozíció közepén egy kőfaragó mester egy római sírkövet készít. Tőle jobbra négy puttó egy oszlop faragásán dolgozik.⁵

Homokkő dombormű Andreas Fligl Bástyá utca 1. sz. házán

⁵ Magony, 114.

A város első üdülőterületén és egyben kedvenc vadászóhelyén, a Sóstón állt Schmöltz Leopold (1755–1842) bádogismester vendéglője. Schmöltz fontos szerepet játszott a környék kiránduló helyé alakításában. 1821-ben kezdeményezte a parkosítást és saját költségén több mint tízezer fát ültetett, hogy a futóhomokot megkötve, sétateret alakíthassanak ki. 1825-ben a tanács viszonzásul engedélyezte, hogy a Sóstón vendéglőt nyisson, nyáron sört és bort árulhasson, valamint azt, hogy az erdőt továbbra is gondozza, gyarapítsa. Schmöltz a tó partján adományokból és nagyrészt saját költségén kutat is fúratott. Tevékenységét a kortársak nagyra értékelték és 1838-ban a Sóstón emlékoszlopot állítottak neki. Az oszlop tetején egy kígyó látható, eredeti tábláján a következő olvasható: *E hely kellemei alapítójának, Schmöltz Leopoldnak hálás polgártársai 1838.* Az emlékkőre később egy másik felirat is felkerült az alábbi szöveggel: *Pro memoriam Schmöltz Leopoldus 1852.* A sors iróniája, hogy Schmöltz Leopold, aki annyit fordított vagyonából a köz javára, később elszegényedett és a város napidíjából tengette utolsó napjait.⁶

Schmöltz Leopold emlékoszlopa, 1838

⁶ Lausmann, 85.

Székesfehérvár Vörösmarty Mihály kultuszának vonatkozásában is nevezetes hely, itt áll ugyanis az országban legelsőként felállított köztéri Vörösmarty-szobor. A költőt elsősorban ifjúkora, diákévei kötötték szorosabban Székesfehérvárhoz. 1811 novemberében, Velencéről érkezve, a ciszterciek gimnáziumában kezdte meg a tanulmányait. A gimnáziumba öt évig járt, de korábban, a diákéveit megelőző tíz esztendőben is gyakran megfordult a városban, különösen a vásárok idején. A régi családi házban élt még ekkor nagyanyja, itt élt még nagybátyja, valamint Ignác, József és az akkor még kiskorú Zsigmond unokabátyja is. Később, 1827-ben is ellátogatott Fehérvárra, ekkor édesanyja már betegen feküdt Velencén. Szakmai kapcsolat is kötötte a városhoz: a Számmer Pál Bástya utcai nyomdájában jelent meg két műve, 1828-ban a „Bujdosók”, 1830-ban pedig a „Csongor és Tünde”. A nyomtatás ideje alatt leveleit Fehérvárra, a Magyar Theátrum épületébe címezte, illetve ezen kívül egy közelebbi cím is ismeretes: „Thaly Károly úrhoz”. Thaly megyei levéltárnok volt és a Bajzáth-házban lakott.⁷

A Vörösmarty-szobor felállításának gondolata először 1860-ban merült fel, amikor a Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége – visszatérőben a niklai Berzsenyi-emlék és a balatonfüredi Kisfaludy-szobor avatásáról – rövid időre megszakította az útját: Székesfehérváron ünnepélyes fogadtatásban részesült. Az egybegyűlteket előtt gróf Zichy Jenő beszédében arra tett ígéretet, hogy Fejér megye és Székesfehérvár városa, követve a niklai és füredi példát, szobrot emel a megye nagy szülöttének, Vörösmarty Mihálynak. A megvalósítás érdekében szoborbizottmány alakult, amely a költségek fedezésére adománygyűjtésbe kezdett. A szobor elkészítésével a Bécsben élő ifjú báró Vay Miklós szobrászművészt bízták meg. A művet 1864. október elejére öntötték bronzba Anton Dominik Fernkorn bécsi öntödéjében, amit a Bécsbe kiutazó küldöttség további rendelkezésig még ott hagyott. A szobor szürke márvány talapzatát Brein Ferenc székesfehérvári építész készítette.

A talapzatot, amelyben üveg és bádogszelencében a szobor történetét röviden vázoló emlékiratot helyeztek el, 1865. augusztus 14-én avatták fel, az életnagyságú bronz szobor csak később került fel a posztamensre. Az immár egységes Vörösmarty-emlék ünnepélyes avatása 1866. május 6-án volt, amelyre meghívták a költő özvegyét, gyermekeit, Deák Ferencet, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság küldötteit, politikai és szépirodalmi lapok szerkesztőit, valamint ifj. báró Vay Miklós szobrászt, sőt a parlament felső- és alsóházának honatyáit is. Deák Ferenc betegsége, a költő özvegye pedig gyengélkedése miatt nem tudott jelen lenni a szoboravatáson, ezért a leányai is távol maradtak, a családból a költő testvérei, János és Pál, valamint fia, Béla, továbbá Vörösmarty még életben lévő özvegyasszony nővére vett részt.⁸

⁷ Dormuth Árpád: A Vörösmarty család múltja. In.: Székesfehérvári Szemle. 1934. 1–2. sz. 33., 35–37.

⁸ Vörösmarty-szobor története Fekete János szobor-bizottmányi jegyzőtől. In.: Vörösmarty-album. Kiadatott 1866-dik év május hó 6-kán, Székesfehérvárott Vörösmarty Mihály emlékszobra leleplezésének ünnepére. 1866

A szobor talapzata a költő születésének 100. évfordulója alkalmából egy érckoszorúval is kiegészült, melynek szalagjára az érckoszorú költségeihez hozzájáruló törvényhatóságoknak a nevét vésték fel. Az alkotás eredetileg a tér tengelyében, arccal a belváros felé nézett, ám a megnövekedett forgalom miatt az 1970-es évek közepén átrendezték a körülötte lévő teret és a szobor helyzetét megváltoztatták.⁹

Vörösmarty Mihály emlékszobra, báró Vay Miklós 1865

Pest., 8-19.; Kovalovszky Márta: A székesfehérvári Vörösmarty-szobor. In.: Művészettörténeti Értesítő 1994. 1–2. sz. 133–135.

⁹ Magony, 105–106.